

2.7. «Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності: український контекст (М.Козловець)

В умовах глобалізації політичні та географічні кордони поступаються місцем смисловим. Природно, кожна нація зацікавлена в тому, щоб навколо неї існувала певна аура, сакральний культурний світ. Однією з таких підстав, що лежать в основі ідентифікаційної політики сучасної Росії, є ідеологема «русский мир». Незважаючи на широке використання цього поняття в політиці, публіцистиці та повсякденній мові, зміст його залишається метафоричним, маргінальним. На теоретико-методологічному рівні ця ідеологема радше є мовним зворотом, ніж науковою категорією, що володіє певним набором смислів. Водночас ідеологема «русский мир» має велику когнітивну цінність для розуміння характеру соціокультурних процесів у сучасній Росії, в тому числі й в Україні.

Актуальність дослідження ідеологеми «русский мир» зростає й у зв'язку з новою геополітикою Росії, яку проводить нинішнє її керівництво. Йдеться вже не про те, щоб Росія «вбудувалась» в створену Заходом реальність, а про те, щоб сформувати нову реальність, в якій вона грає б значно вагомішу, ніж досі, роль, ставши самостійним центром сили. Те, що раніше вважалося предметом внутрішньої дискусії порівняно невеликого кола інтелектуалів і політиків патріотичного спектру, сьогодні виступає як вектор зовнішньої політики Російської Федерації.

Ідеологема «русский мир» є складним соціокультурним феноменом, який вивисується над етноконфесійним, національним, геополітичним, економічним та іншими вимірами сучасного російського суспільства. Тут

за визначенням відомого російського науковця В. Тишкова, *русский мир* є трансдержавною і трансконтинентальною спільнотою людей, об'єднаних своєю причетністю до російської держави і лояльністю до його культури. Вчений стверджує, що далеко не всім державам і народам вдалося породити феномен глобального розмаху, який можна було б назвати «миром». Подібними світами, на думку В. Тишкова, володіють ще Іспанія, Франція, Китай і, можливо, Ірландія разом із Великобританією. Серед основних критеріїв належності людини до русского мира він називає російськомовну культуру, російську мову та історичну пам'ять [Тишков В.Д. Русский мир: смыслы и стратегии // Этническое и религиозное мировоззрение... – М., 2008. – С. 23-35].

Інші російські дослідники В. Іванов та В. Сергєєв вважають, що *русский мир* як спільність людей може розглядатися в номінальному й реальному вимірах. Як номінальна спільність, *русский мир* постає статистичною безліччю людей, об'єднаних наявністю таких подібних ознак, як знання російської мови, культури, освіти та інших. А *русский мир* як реальна спільність – це спільнота активно та цілеспрямовано діючих соціальних суб'єктів, що ідентифікують себе з Росією і мають почуття причетності до неї, її культури, історії. У концепції *русский мир* науковці «бачають «своєрідний теоретичний інструмент, покликаний всіляко сприяти розвитку сильної демократичної, процвітаючої Росії на основі фундаментальних цінностей і досягнень російської культури, об'єднувати, консолідувати та всіма можливими способами підтримувати співвітчизників у всьому світі» [Іванов В.И., Сергеев В.К. «Русский мир» и социальные роли // Научное издание. – М., 2008. – С. 54].

Є. Пенькова розглядає *русский мир* як складну динамічну систему, сукупність ідивідів, об'єднаних об'єктивними – етнічність, знання російської мови, належність до православної релігії – і суб'єктивними – лояльність до російської культури і демонстрований інтерес до батьківщини – факторами [Пенькова Е.А. Концепция русского мира: перспективы консолидации российского общества // Социология. – 2001. - №4. – С. 154-155]. На думку Н. Нарочницької, «*русский мир* – це не тільки Росія і росіяни у світовій історії. *Русский мир* – це зв'язок в часі й просторі, в житті й свідомості тих, хто об'єднаний почуттям причетності до всієї багатовікової історії Росії з її злетами і падіннями, гріхами і пошуками. *Русский мир* – це і ми самі в світі, і світ в нашому російському погляді на нього» [Нарочницкая Н.А. Русский мир. – СПб, 2007. – С. 5].

Проект *русский мир* не є чимось новим. Російські мислителі, філософи, письменники й поети в різний час пропонували своє трактування поняття «російська людина», «російський народ», «російський світ». Ще В. Соловйов писав: «Росія є сім'єю народів, зібрана навколо православного російського народу» [Пенькова Е.А. Концепция русского мира. – С. 155]. Багато сторіч держава, церква, література й освіта Росії плекали міф про її особливу роль, про необхідність відновлення нею нового

християнського «Риму», якщо не на більшій частині планети, то принаймні у «слов'янському світі». І, мабуть, ще не одне покоління росіян хворітиме на цю хворобу "пасіонарності"» [Корсак К. «Мудрі» технології на сторожі світу // Персонал. – 2012.- №3. – С. 100].

Вперше на офіційному рівні термін *руський мир* був озвучений Президентом Росії В. Путіним на Конгресі співвітчизників, що проживають за кордоном (2001 р.). У його виступі *руський мир* розумівся як транснаціональна етнокультурна мережа, в основі створення якої лежить добровільне прагнення до об'єднання людей, що проживають за кордоном, але відчують себе частиною російської культури, виявляють інтерес до національних традицій, історії, до самоорганізації та налагодження тісних культурних зв'язків з Росією [Пенькова Е.А. Концепция русского мира. – С. 154]. Президент закликав частіше вживати це словосполучення та активізувати роботу з консолідації *руського мира*.

Ідеологема *руський мир* є однією з ключових і в Російській Православній Церкві. Дотримуючись традиційної для православ'я позиції про гармонійний зв'язок (симфонію) держави і церкви, РПЦ одночасно намагається знайти власну доктрину свого буття в сучасному світі, свідченням чого і є підтримка ідеологеми *руський мир*, яка була проголошена патріархом Кирилом на III Асамблеї фонду «Русский мир» (2009 р.). У своєму виступі він, зокрема, сказав, що «сьогодні глобалізація кидає виклик насамперед концепціям культурно-національної ідентичності». Тому «всім разом необхідно зберегти *руський мир*, розсіяний по різних куточках планети, щоб не втратити цінностей і способів життя, якими дорожили наші предки і, орієнтуючись на які, створювали в тому числі й велику Росію». Під *руським миром* патріарх розуміє співдружність народів, які утворюють «загально-цивілізаційний простір, незважаючи на те, що у нього відсутні сьогодні спільні політичні інститути». Основоположними елементами цієї наднаціональної ідентичності є православна віра («В основі *руського мира* лежить православна віра, яку ми отримали від спільної Київської купелі хрещення»); домінування російської мови і культури як основи соціальної комунікації; спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток [Выступление Патриарха Кирилла на открытии III Ассамблеи фонда «Русский мир» // <http://religions.unian.net/ukr>].

За цими критеріями до країн *руського мира* зараховані, крім Росії, Україна, Білорусь і Молдова, що збігається в деякій мірі з межами канонічної території РПЦ (виключаючи Середню Азію і Азербайджан із зрозумілих причин). Це країни, в яких, за словами патріарха, «Російська Православна Церква виконує пастирську місію серед народів, котрі приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або, принаймні, як її істотну частину». Якщо керівництво Росії надає ідеологеми *руський мир* світський характер, то патріарх говорить про *руський мир* в його православному сенсі.

Як соціальний інститут, Російська Православна Церква володіє розгалуженою мережею організацій та апаратом, має довіру з боку значної кількості віруючих як у Росії, так і за її межами. На тлі занепаду традиційних інститутів виховання, що супроводжується духовним та ідеологічним вакуумом, РПЦ виконує роль головної берегині й трансляції духовних і моральних цінностей російського народу. Як ресурс сакральних символів і образів православ'я, створюючи «простір священного», є найважливішим фактором, що згуртовує російське суспільство, значно підвищує мобілізаційну енергію нації. І ця роль постійно зростає, оскільки Російська Православна Церква (в тому числі й в Україні) інтенсивно нарощує свою інфраструктуру: будуються нові храми, відкриваються православні гімназії, духовні семінарії, єпархії і т. ін. Той факт, що значна частина єпархій РПЦ перебуває за межами Російської Федерації, перетворює Російську Православну Церкву у впливову інтегруючу духовну силу на пострадянському просторі.

Зазначимо, що безмежно розширюючи сферу церковного втручання в усі сфери суспільного життя й наполегливо, іноді агресивно нав'язуючи свою ідеологію всім, в тому числі людям з іншим віросповіданням або уявленнями про світ і людину, РПЦ стає на хибний шлях. Участю в реалізації політичних цілей, які нічого спільного не мають із релігією, церква саморуйнується. Якщо сучасна Західна Церква прагне звільнитися від реліктів середньовічної візантійської моделі узалежнення від держави, то Російська Православна Церква, навпаки. Більше того, у зовнішній політиці вона підтримує владу в усіх її починах, не вдаючись до міркувань про надмирність як до суто риторичного прийому. На зразок «руського мира», що духовно скріплює Росію й Україну. І потрапляє у безглузде становище, прив'язуючи себе до мінливої політичної кон'юнктури. В результаті, ставлення до неї змінюється навіть у тих, хто раніше вважався її прихильником.

Реалізація проекту «Русский мир» з домінантою на користь однієї церкви суперечить українській релігійній ситуації, що склалася в останні роки. Стверджуючи себе в ролі материнської церкви, будучи на кілька століть молодшою щодо Київського патріархату, православна церква Московського патріархату фактично діє не як духовно-моральна інституція, а як політичний інститут, діяльність якого значною мірою спрямована на денационалізацію української нації. У релігійному відношенні українцям завжди була притаманна побожність, пов'язана не тільки з культовою практикою, а й з моральними засадами, з усім укладом економічного життя. Українське православ'я, яке прийшло з Візантії та модифіковане в Україні, було далеким за своєю сутністю від ідеологічних принципів одержавлення російської церкви. З кінця XV ст. воно було буквально просякнуте європейськими ренесансними і реформаторськими впливами й виконувало ту мобілізаційно-цивілізаційну функцію, яку в центральноєвропейських

країнах виконував протестантизм [Культурно-цивілізаційний простір Європи і України. – К., 2010. – С. 390].

Сьогодні Українська Православна Церква Московського Патріархату в Україні перебуває у досить складній ситуації. З одного боку, вочевидь, багато священників щиро сприймають місію церкви, а з другого, – ця місія несумісна зі статусом церкви як іноземного ідеологічного департаменту. Як наслідок в УПЦ МП останнім часом зазвучали з новою енергією міркування про автокефалію, тобто повну незалежність від Москви. Водночас чітко простежується лінія й на збереження Української православної церкви в структурі Московського патріархату. Навіщо їй відділятися від матері-церкви, якщо обидві вони органічно входять в єдиний «Русский мир»? Не випадково, в постановах Священного Синоду РПЦ Українська православна церква вже не згадується. Йдеться про Київську Харківську, Донецьку та інші єпархії Російської Православної Церкви.

Нині ведеться багато дискусій про те, хто є спадкоємцем нашої великої прадержави – Київської Русі, яка набула значного розквіту в IX – XII століттях. Високого рівня розвитку було досягнуто тоді, як відомо, в торгівлі, ремеслах, освіті, усній народній творчості, літописанні, архітектурі, мистецтві. Характерною є й сама назва «Святая Русь», яка виникла на теренах Московської держави в XV-XVI ст., тобто саме тоді, коли ця держава, набираючи силу, приєднувала до себе чужі землі, «обґрунтовуючи» це якраз тим, що саме вона є істинним носієм «єдино правильної» віри – православної. По суті, таким чином «доводилось» право Москви (її володарів) на приєднання інших (не своїх) слов'янських та взагалі православних земель. Відтак концепт «Святая Русь» – це «переможна» історія «богообраного», православного народу Русі (за реальним змістом – винятково російського, колишнього народу Московії, в який можна «великодушно» включити й «малоросів», і білоросів, але винятково як «тілки» єдиного «русского», тобто «російського» народу). Українці та білоруси права на власну історію фактично не мають.

Науковцями аргументовано доведено, що саме українці є прямими нащадками Київської Русі, яка мала велику вагу в усьому європейському світі тих часів. Присвоєння ж терміну «Русь», на думку П. Кралука, для держави, більша частина населення якої не була слов'янською означало претензії на культурний і політичний спадок княжої Русі X – XIII ст., відповідно, претензії на її території; слов'янізацію («русифікацію») не лише державної еліти, а й усього населення; лідерство в православному слов'янському світі й імперські амбіції як «захисника православних», тоді як для нас утрата етноніма «Русь» означало ігнорування свого величезного культурного спадку X-XIII ст., свідому чи несвідому відмову від своїх периферійних територій та регіонального лідерства [Хапсалис А. Постнеклассическая метафизика истории. – Днепропетровск, 2008. – С. 155].

Упродовж століть Росія нещадно експлуатувала всі духовно-культурні надбання українського народу заради возвеличення здобутків колишньої Московії, «примножала» свої території. Придворними істориками було сфальсифіковано важливі історичні джерела – здебільшого давні літописи, щоб закріпити у свідомості цілих поколінь те, що нібито Російська імперія вважається незаперечною спадкоємницею Київської Русі.

Сьогодні ми маємо справу з продовженням масштабної та упертої «приватизації» Київської Русі й оголошенням усієї її культури «руською» (російською). Кремль чудово розуміє виняткову роль Київської Русі (як й України загалом) для російської ідентичності, геополітичних можливостей Москви та зовнішньополітичного статусу Російської Федерації. Україна може служити і бар'єром, і мостом для європейської інтеграції самої Росії. Ототожнення Київської Русі з Московським царством подовжує й нинішню історію Росії, робить її насиченішою й сполучає з європейською історією.

В парадигму творення «руського мира» входять і відзначення спільних свят, і захоплення наших святинь, свідченням чого є історія з Десятинною церквою. Росіяни хочуть створити свою Русь, змінивши пам'ять про Київську Русь. Хоча кожному зрозуміло, що такі пам'ятки, як Софія Київська, Десятинна церква, Михайлівський Собор – це пам'ятки, які жодного відношення до так званої Святої Московської Русі не мають. Це – пам'ятки Київської Русі, тієї церкви, яка пришла на нашу землю від візантійського християнства. Хрещення Київської Русі відбувалося в рамках тієї єдиної церкви, яка юридично й фактично міняє парадигму Московської імперської церкви, що оголосила себе Третім Римом.

Цивілізаційну винятковість російського народу нині прославляють всі: від керівництва Росії до патріарха Кирила, від правих політиків до лівих ідеологів. Увійшла вона і в усі шкільні підручники історії. Росія продовжує діяти в душі емоційної політики «символів» і політики «історичної пам'яті». У росіян завжди були проблеми зі своєю слов'янською або російською ідентичністю. Щоб підтримувати її, необхідні були слов'янські «донори». І найбільшим таким «донором» стали «справжні руські», тобто українці. Скажімо, чи відбулася б російська культура без «Граматики» М. Смотрицького (її М. Ломоносов уважав «вратами своєї вченості»), без Києво-Могилянської академії, яка дала росіянам багато церковних і культурних діячів, без М. Гоголя і його «Шинелі», з якої, за словами В. Белінського, вийшла російська література, без філософа П. Юркевича, який стояв у витоків російської релігійної філософії. І цей список можна продовжити.

Відтак «руський мир» – це величезної потужності ідеологема: і культурно-історична, і політична, з відповідним великодержавним «присмаком», причому питома християнських, зокрема, православних мотивів тут не так уже й багато. Створюючи систему просторово-часового сакрального тексту національно-православної ідентичності, напівміфологічний концепт русский мир так чи інакше пов'язаний з

поверненням «імперської величі» Росії і втягуванням України в орбіту російської ментально-просторової матриці [Там само. – С. 105-106].

У доктрині *руського мира* фактично немає місця для української культури, мови, церкви. Маючи на увазі під поняттям «*русский мир*» «світ російський», тим самим заперечується значна українська державницька традиція, вводиться в масову свідомість сучасних українців думка про те, що вони, мовляв, народ у своїй історії переважно недержавний і до створення держави нездатний. Доктрина «*руського мира*» фактично ставить під сумнів вибір, зроблений українцями в 1991 році. А це вже відчутно впливає на сьогодення і робить українську націю, за висловом В. Стуса, «вічно ембріонною», з накинутим комплексом «молодшого брата».

На тлі поступової втрати інтересу до нашої країни з боку США і країн Євросоюзу, Російська Федерація, навпаки, бажає щонайшвидше залучити Україну до російського світу. Скрізь і всюди поширюються ідеї про «привабливість» *руського мира* у всіх його іпостасях: євразійство, «Свята Русь», «Союз Нерушимий Республик Свободных», «Митний союз», «Союз трьох братських православних народів» тощо. Щоб уникнути цієї «привабливості», потрібно чітко усвідомлювати, що, власне, є його політичною складовою. Вона ж – фундаментальна і смислоутворююча складова, ядро концепту *русский мир*, а зовсім не «благovidні» міркування про виняткову, унікальну «духовність» російської душі, російського православ'я. У нинішній Росії в політичному й економічному контексті прогресує й розвивається радянський ренесанс. Російська влада воскресила віру обивателя у відродження Радянського Союзу, в реанімацію історичного міфу про «давньоруську народність», але вже в шатах ідеології російсько-імперського *руського мира*.

Ідеологема *русский мир* є засобом й світоглядної війни, яка ведеться проти України в сенсі того, щоб змінити світоглядні орієнтації самого суспільства, зовнішньополітичні орієнтири України. Адже чим більше буде російської присутності, чим більше буде *руського мира* саме в Україні, тим сумнівішою буде європейська орієнтація в самому суспільстві. Хоча це, на наш погляд, і не зможе значно вплинути на проєвропейську орієнтацію українського політикуму, проте зробить цю орієнтацію малолегітимною у зв'язку з проросійською орієнтацією всередині соціуму. Варто бодай раз побачити хресні ходи місцевих прихильників «канонічного» православ'я, щоб переконатися в тому, що ідеологи *руського мира* засівають в Україні доволі «благодатний» для цього ґрунт.

У цьому контексті черговим випробуванням самостійницького курсу України стало святкування 1025-річчя Хрещення Київської Русі. Політична складова цього свята фактично перекреслила духовну. Ювілей запровадження християнства як державної релігії України-Русі так і не став святом нашої державності, європейської ідентичності українців, нашого духовного й культурного єднання. Адже «християнство, як наголошує О. Пахльовська, – один з ідентифікаційних кодів Європи! До Мазепи

українське православ'я було частиною європейської культури. Проте політичне православ'я – це антиєвропейська концепція. Це просто політичне підпорядкування. Таке православ'я блокує будь-які модерні смисли української культури, які органічно у нас є» [Попова О. Міфологеми сучасної російської ідентичності // Матеріали міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації». – Львів, 2010. – С. 2].

Українці й росіяни по-різному розуміють вибір, який було зроблено 1025 років тому. Перші трактують його як європейський, а другі – як спільнослов'янський вибір. Святкування чергової дати Володимирового хрещення цілком увійшло в контекст геополітичної доктрини «збирання руських земель». Ми в черговий раз почули від російської сторони заяви про спільні цінності та спадщину, єдиний народ й агітацію за «інтеграційні процеси на пострадянському просторі». Це свідчить про певний негативний сигнал, який, по-перше, деконсолідує націю, а по-друге – ще нівелює духовну цінність цього свята. Оскільки православ'я створило культурну ідентичність не тільки українського народу, а й кількох сусідніх народів, то Хрещення має значення для народів і цих країн.

Ідеологема *руського мира* аж ніяк не свідчить про силу, а скоріше, навпаки, про слабкість, кризу російської ідентичності, враховуючи складну територіальну структуру Росії з великими ареалами, заселеними неросійськими (неслов'янськими) народами, питома вага яких у складі Російської Федерації постійно збільшується. Радянський період фактично не сприяв формуванню власне російської національної ідентичності, оскільки у народів, що населяють Росію протягом десятиліть домінувало усвідомлення належності до багатонаціональної спільноти «радянський народ», в той час як самоідентифікат «росіянин» був практично не затребуваний. Ця обставина вносить особливий драматизм в російський сценарій кризи ідентичності, яке проявилось на тлі не просто послаблення авторитету національної держави, руйнування й розпаду такої супердержави, яким був Союз РСР, а також «парадом суверенітетів», в тому числі й народів, що населяють Росію [Чубайс І. Российская идея. – М., 2012]. Росії ще належить усвідомити свій новий державний статус, сформувати новий образ і знайти нову цивілізаційну та геополітичну ідентичність.

Росія нині фактично розкрита між Євразійським проектом і проектом *руського мира*, які взаємно виключають один одного. Розчинення в безмежному азійському морі може поховати навіть примарні надії на пошук якоїсь самоідентифікації для залишків слов'яно-фінського населення. Країна ризикує трансформуватися в слабо пов'язану політично, а головне – економічно конфедерацію конкуруючих регіонів. Незворотнім стане і ментальний розлам, який пройде вже не за географічним принципом, скажімо, по Уралі, а за суто релігійною ознакою – по Волзі, обмеживши реальну монополію «слов'янської» Москви територією історичної Маломосковії.

Рух України в євразійський простір, на наш погляд, лише поглибить процес ідентитарної дезорієнтації Росії. Адже російські проекти, щоб реалізуватися, повинні мати сильну ідеологічну складову, а сама Росія має відбутися як своєрідний магніт – економічний, політичний, військово-політичний. Сьогодні обидва проекти дедалі більше втрачають ідеологічне підґрунтя, оскільки реалізація їх делегована найбільш консервативній й корумпованій частині російського й українського політикуму. Наслідком цього стануть геополітичні струси по всьому пострадянському простору, які унеможливлять стабільність жодного з гіпотетичних союзних утворень. Не можна не погодитися з думкою О. Пахльовської про те, що тільки у разі, коли «модерний європейський код стане консолідуючою основою майбутнього Росії, проект інтеграції стане реальністю – не як вимушеного підпорядкування, не як асиміляції, а як добровільної співдружності вільних народів» [Пахльовська О. *Ave, Europe, morituri te salutant* // День. – 2011. – 23-24 грудня. – С. 7]. Звісно, якщо бути реалістами, такий проект малоймовірний в найближчому майбутньому.

Під виглядом гуманітарної політики Росія здійснює потужний вплив на Україну за трьома напрямками: інформаційно-пропагандистський, мовно-культурний та історіософський (це без урахування економічних, торговельних, митних та інших війн). Стає очевидним, що протистояння з Росією в культурному, історичному, ідеологічному, конфесійному й ментальному аспектах нікуди не зникне. Це протистояння має цивілізаційну причину, й вищезгадані аспекти є лише її відображенням.

Сьогодні засоби масової інформації Росії, крім усього іншого, прямо чи непрямо пропагують ідеали *русского мира*, намагаються приєднати до його наш духовний простір. Україну прирівнюють до «країн колишнього СРСР», «держав СНД», «пострадянського простору» замість «країн ЄС». Щодо України слово «держава» замінюють словом «республіка». При цьому явно чи неявно проводиться ідея, що процес фактичного знищення українського світу в Україні за конкретних нинішніх умов є чи не єдиним шансом уникнути розколу держави і зберегти її незалежний статус. Мета подібних пропагандистських кампаній полягає не лише в зондуванні політичного ґрунту й підживленні «братніх» імперських амбіцій, а й у постійному атакуванні української ідентичності.

Домінування в українському медіапросторі продуктів російського походження або з російським контекстом (фільмів, серіалів, ток-шоу, музичних та спортивних передач) формує в українців переконання про належність України до «русского мира», що засвідчують й соціологічні дослідження. Має рацію Д. Дроздовський, стверджуючи, що «громадяни України не мають соціального простору національної солідаризації... Тому що в Україні так і не вироблений гуманітарний суверенітет. Суверенітет начебто й існує, але такий, який завдає ще більше ударів по нації. Суверенітету в Україні немає в гуманітарному вимірі» [Дроздовський Д. Мередіан порозуміння. – К., 2011. – С. 8]. Без потужного культурного й

ментального підґрунтя будь-яка держава нежиттєздатна, хай навіть і має потужні силові структури.

Для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася саме як «культурна» (*Kulturnation*), важливо, щоб українське суспільство за активної підтримки держави шляхом модернізації культурного життя розвивало і продукувало власні цінності, символи та смисли, творило єдиний соціокультурний простір нації, у межах якого українці могли б гідно осмислювати й презентувати себе, свою країну у глобалізованому світі. Нам потрібно будувати український світ, а не *русский мир*. Без утвердження власної національно-цивілізаційної ідентичності українське суспільство не буде здатним адекватно відповідати на виклики глобалізації, не зможе здійснювати ефективну економічну, соціальну й політичну модернізацію.